

Szecsődi Attila

Erőszak határok nélkül

Terror: 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók című konferencia, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2018. november 22.

A konferencia Tóth Eszter, az ÁBTL főigazgató-helyettese köszöntőjével vette kezdetét, majd a társszervező Erőszak-történeti Munkacsoport nevében Müller Rolf vázolta fel a Takács Tiborral és Tulipán Évával közösen alkotott műhely tudományos tevékenységét és céljait, kitérve röviden az erőszak történeti problematikájára, annak megnyilvánulási formáira. A konferencia három egységből állt, azokat az említett munkacsoport egy-egy történész tagja elnökölte.

Az első előadó, Miru György (Debreceni Egyetem) *Két forradalom és egy békés korszak. Erőszak és politika a dualizmus korában* című előadásában rendészeti dokumentumokon keresztül mutatta be a dualizmus korának erőszakos cselekményeit. Mint hangsúlyozta, a közvélekedés a korszakot „békés és boldog” időszaknak tartja, ezzel ellentétben számos spontán tömeges megmozdulás torkollott erőszakba. A spontán megmozdulások, az események hátterének és a korabeli államjogi berendezkedésnek az összehasonlításán keresztül, az előadó szerint, a politikai erőszak egyik sajátos válfaját ismerhetjük meg.

Az állam a társadalmat a helyi önkormányzatokban akarta kárpótolni, a hatáskörök pontos elhatárolását látta célravezetőnek. Az autonóm ügyekben még növelni is szerette volna a közgyűlések befolyását. A kormány autoritásának forrása nem a választók döntése vagy a parlamenti többség volt, hanem a korona és a parlament egyezkedése. A dualizmus évei alatt az autonómiák fokozatosan szűkültek, hiányzott a törvényhatóságok költségvetési önállósága, a belügyminiszter jóváhagyási joggal rendelkezett a törvényhatósági szabályrendeletek és döntések felett. A kormány mozgásterét a rendeletalkotás kiterjesztésével növelte. A felirati jogot korlátozták, a főispáni jogkört kiterjesztették. A miniszterek rendeleteikkel a törvényhozás területére is kiterjeszkedtek, olyan kérdésekben is rendeleteket alkottak például, mint a szabadságjogok, az egyesülés- és gyülekezési jog. Azokon a területeken, ahol hiányzott a jogi szabályozás, ott a hatóságok saját belátásuk szerint hozhattak határozatokat, adhattak ki rendeleteket. A végrehajtó hatalom saját jogán rendelkezett. Magyarországon a

bíróságok törvényesnek tekintették a rendeletet, ha az nem ütközött valamelyik, az országgyűlés által hozott törvénybe.

A magyar politikai gondolkodásban és jogi hagyományban mindig nagyobb súlyt kapott az alkotmány szabadsága, az ország függetlensége. Ugyanakkor érzékenyek mutatkoztak az egyén, az állampolgár szabadsága iránt is, és úgy gondolta, hogy az önkormányzatoknak lényeges szerepe van az egyéni szabadság védelmében és az alkotmányos szabadság biztosításában. A törvények kijelölték a hatóságok tevékenységének határait, de ha nem volt törvény, akkor a hatóság széles hatalommal rendelkező állampolgárai felett. Ha az állampolgárt vagy csoportját a hatóság részéről jogsérelem érte, a sértettnek kellett bizonyítania, hogy a jog az adott kérdésben az ő érdekeit védi.

Hatos Pál (Kaposvári Egyetem) *„Leszámolunk mindenkivel”*. 1918 novemberének *elfelejtett parasztforradalma* című előadása az 1918-as összeomlás és forradalom történetének eddig talán nem közkeletű területére kalauzolta el a hallgatóságát. Eleven előadásmódja alighanem azokat is lenyűgözte, akik nincsenek otthon a korszak szerzeágázó történeti eseményeiben. Könnyed hangvétellű, végig élvezetes előadásában a tárgyalt tematika korabeli vidéki eseményeit mutatta be, a „modern magyar történelem” kezdőpontjának tekintett első köztársaságról. Szerinte részben tragikomikus kísérléként is felfoghatjuk e sorsdöntő korszakot. Hatos kiválóan érzékeltette a háború rombolását: a parasztság elkeseredését, a nagyüzemi munkásság elöretörését, a középrétegek megroppanását és radikalizálódását. Ezután beszélt a Monarchia végnapjai, a forradalom, majd az „elátkozott köztársaság” erőszakos történéseiről.

A hazatérő katonák, a gyűlölettől fűtött parasztok sokféle raboltak és fosztogattak, a hírheht „soha többé katonát nem akarok látni” kijelentést is részben a fegyveresektől való félelem mozgatta. Hadsereget szervezni lehetetlenség volt, a parasztság nem akart harcolni, az „urakat” küldték volna az ezeréves határokra. A zűrzavart a szénhiány, a nemzetiségek mozgalmái tovább fokozták. Hatos Pál előadását az tette izgalmassá, hogy képes volt érzékeltetni, de egyszerre átláthatóvá is tenni e zavaros időszak kaotikusságát. Halhattuk a munkásegyletek, a parasztságok, a szabadkőműves páholyok, a pártkörök, a kávéházak és a különböző felekezetekhez tartozó főpapok világában történeteket, mindegyiket plasztikus képekkel és személyes sorsok sokaságán keresztül mutatta be.

Simon Attila (Fórum Kisebbségkutató Intézet) *Az erőszak formái a megszállt Kassán 1919 első hónapjaiban* című előadásában a felvidéki város három megszállása során egyaránt felszínre kerülő jelenségek közötti párhuzamokat és eltéréseket vizsgálta. A város katonai védelmének összeomlása után a megszállások alapvetően békés jellegűek voltak. A hatalmi űr időszakában bekövetkező fosztogatások és a helyi elit magatartása határozták meg az eseményeket, illetve azt, hogy a kassai lakosság miként fogadta a megszálló csapatokat. Épp ezért izgalmas kérdésfelvetés, hogy a város polgársága mennyire volt tisztában a bekövetkező eseményekkel, voltak-e félelmei vagy épp reményei, s ha igen, azok mennyire igazolódtak be.

A katonai megszállások közös jellemzője volt, hogy Kassa mindhárom alkalommal harc nélkül került a cseh erők kezébe. A nélkülözhetetlen élelmiszerekért hosszú sorokban állt a lakosság az élelmiszerboltok előtt. Gyakran megtörtént, hogy a kiéhezett asszonyok és gyermekek kora délutántól egész éjszakán át másnap délelőttig dideregtek a pékségek előtt, hogy élelmiszereikhez jussanak. Az elveszített területekről folyamatosan érkező menekültek miatt a lakosság körében pánikhangulat uralkodott el. December közepe felé a vasútállomáson a járőrök egy két lengyel katona verekedése kapcsán keletkezett tumultust csak figyelmeztető lövésekkel tudtak felszámolni.

Amikor 1918. december 29-én a várost megszállták a csehszlovákok, közvetlenül a hatalom addigi birtokosainak a kezéből vették át a város irányítását. Ez azt eredményezte, hogy a közrend meggyengült ugyan, de hatalmi úrról nem beszélhetünk. A környező falvakból is szekerekkel jöttek a városba, hogy ott könnyű zsákmányhoz jussanak. Vittek is mindent, ami kezük ügyébe esett. A közszükségleti tárgyak elrablása után a nép végre elhagyta a teljesen kifosztott épületeket. Molnár Miklós kormánybiztos pedig leginkább azt értékelte tragikusnak, hogy a fosztogatásokban nagy számban vettek részt egyenruhás katonák, jól öltözött polgárok és polgárasszonyok. Ezeknek a botrányos jeleneteknek végül is nagy szerepük volt abban, hogy a csehszlovák megszállásra a tervezetnél két nappal korábban került sor. A megszállók 29-i behívásával lényegében beismerték, hogy a fennálló hatalom nem képes a közrend fenntartására.

Az első nagyobb konfliktus a megszállókkal egy rendelet miatt alakult ki. Az új szlovák polgármester egy 1919. január 18-án kibocsátott rendeletével előírta, hogy a városban található állami hivatalok és intézetek épületére kötelező kihelyezni a szlovák, illetve a cseh lobogót, s az intézményeket a magyar mellett szlovák nyelvű feliratokkal kell ellátni. Ezt a városban található intézmények vezetői szinte egyöntetűen elutasították, továbbra is csupán a magyar állam joghatóságát ismerték el. A városi intézmények ellenszegülése ez esetben olyan egyöntetű és határozott volt, hogy a polgármesternek végül visszakoznia kellett, s ekkor még nem tudta kikényszeríteni a csehszlovák lobogók kitűzését.

Az élelmiszerraktárakat kifosztó tömeg mindhárom hatalmváltás elkerülhetetlen kísérőjelensége volt. A fosztogatás az első csehszlovák megszállás előtti napokban volt a legnagyobb mértékű. A városvezetést ez érte a leginkább felkészületlenül. 1918 utolsó napjaiban ugyanis a bizonytalanság és az ismeretlentől, a közelgő csehszlovák csapatoktól való felelem szinte megbénította a város életét. A katonaság kivonásával párhuzamosan már december 28-án megkezdődött a középületek fosztogatása, amelybe nem csupán lumpen-elemek, hanem a katonák és polgárőrök egy része is bekapcsolódott. A tömeget már nem fékezte sem katonai, sem rendőri hatalom, és nekitámadt az összes laktanyának, amelyekben ruházati és élelmiszercikkeket sejtett. Így a város első megszállásakor nem más, mint Horthy Miklós kormányzó honvédevezérkarának későbbi főnöke hívta be a csehszlovák csapatokat.

Lönhárt Tamás (Babeş–Bolyai Tudományegyetem) *Mert tiéd a hatalom...? Erdélyi és partiumi közösségek traumái a változó hatalmi intézmények örvényében* című előadásában részletes áttekintést adott az 1918-as év leszakadó országrészeinek állami és kisebbségtörténeti eseményeiről. Érdekesítően mutatta be azt a kevésbé ismert ténytet, hogy az elszakadás folyamatában a környező népek a miénktől eltérő állami logika alapján cselekedtek. A magyarok késlekedtek a nemzeti hadsereg megszervezésével, és ez végzetesnek bizonyult az ország számára. Ellenben a nemzetiségek nemzeti tanácsainak a megalakulását IV. Károly uralkodó legitímálta, amikor a Monarchia „hűséges nemzetéhez” fordult, és lehetővé tette számukra, hogy a felbomló hadseregből nemzeti gárdákat szervezzenek. Magyarország területén ugyanis a karhatalom hiánya a rend felbomlásához vezetett, és az antanthatalmak számára is az volt a legfontosabb, hogy biztosítva legyenek az országon átvezető felvonulási útvonalak.

A hatalomváltás erdélyi eseményeit felvázolva az előadó felidézte, hogy az 1918-ban Marosvásárhelyen tartott székely nagygyűlésen a szervezők nem tudtak meg egyezni az ideológiai kérdésekben. A kolozsvári nagygyűlésnek több tízezer résztvevője volt. A benyomuló román hadsereg ekkor már Kolozsvárhoz közelített, és a székelyföldi küldötteket nem engedte eljutni a nagygyűlésre.

Déavári Zoltán (Veritas Történetkutató Intézet) *A terror propagandája. Nyílt erőszak, vagyon elleni sérelmek, kémperek és rohamosztatok a Délvidéken, 1918–1923* című előadásában alapos áttekintést adott az átmeneti évek hatalomváltásáról és a közigazgatási és politikai eseményekről. Mondandójának hangsúlyosabb részében a magyarság elleni erőszakos fellépéseket vette górcső alá. Magát az ellenségkép változását is korszakolta, és bemutatta az 1918–1920-as, illetve az 1920–1923-as évek ilyen értelemben vett különbségét. A szerb kormány 1920-ban az alkotmány elfogadásáig betiltott minden kommunista és egyéb propagandát, beszüntette ezek szervezeteit, bezáratta gyülekezési helyeiket, betiltotta újságjaikat. A rendelet kilátásba helyezte minden olyan külföldi személynek a kiutasítását is, akik csatlakoznak, esetleg támogatják az esetleges zavargásokat. Az 1922-es év a kiutasítások, a különböző adminisztratív tiltó rendelkezések jegyében telt el. Az 1923-as év első fele az erőszakhullám kiterjedésének volt az időszaka. Két jól elhatárolható tendencia húzódik végig ezeken a hónapokon: a nyílt utcai erőszak és a megsokasodó letartóztatások. Az erőszakos cselekmények mögött sok esetben az egyéni érdekek s nem a felsőbb utasítások voltak a kizárólagos motivációs tényezők. A délvidéki magyarság ilyen körülmények között volt kénytelen megfogalmazni a kisebbségi helyzetéből fakadó feladatait és az azok megvalósításához vezető alternatívákat. Bár elméleti esélye volt egy, a kisebbségeket – elsősorban a magyarokat és a németeket – összefogó politikai együttműködésnek, sőt választási koalíció létrejöttének is, ez mégsem realizálódott. A németeknél már csak a számarányok, a saját kultúra, a nemzeti tudat miatt sem generálódhatott olyan vita, mint a zsidóságnál, így a németek a kezdetektől saját nemzetiségük megvallásának és felvállalásának az álláspontjára helyezkedtek. Az új államban, ahol a politikai erők – a kommunista pártot leszámítva – kizárólag egy-egy nemzet érdekérvényesíté-

se mentén szerveződtek, az érdekek ellentéte végül a németek és a magyarok távolodásához és elkülönüléséhez vezetett. Ettől függetlenül, a német osztályokat ugyanúgy bezárták, a fizikai erőszak és a megfélemlítés, a felülről irányított állami asszimilációs folyamatok egésze őket is ugyanúgy sújtotta, mint a magyarokat és a zsidókat.

Varga Krisztián (Pest Megyei Rendőr-főkapitányság) *A tett propagandájától a vörös inkvizícióig. Korvin Ottó és az erőszak metamorfózisai* című előadását meglepő módon „provokatív” képek vetítésével kezdte. Felelevenítve a két háború közötti Korvin Ottó-képet alakító propagandaszólásokat. Testi deformációjának, a „púposágának” is köszönhető ez meghatározó kép. A Horthy-korszak egyfajta „bestiának” írta le Korvint, míg az ötvenes évektől a hatalom egy hős forradalmár képét igyekezett kialakítani. Varga előadásában arra kereste a választ, hogy miként vált egy jómódú középosztálybeli banktisztviselőből a forradalom tevékeny tagja. A Tanácsköztársaság kommunista hőséne az életrajzát a biográfia személyes elemei vezették be. A pacifizmussal rokonszenvező háborúellenes baloldal aktivistája a proletárdiktatúra végére a KMP belügyi elhárításának szimbolikus alakjává vált. Korvin Ottó nem írt terjedelmes cikkeket, politikai esszét vagy filozófiai fejtegetéseket. Nem igazán hatottak át korának marxista szellemi áramlatai. Egyedül a börtönben írt naplója és az általa megírt hivatalos dokumentumok nyújtanak támpontot a politikai erőszakról alkotott nézeteiről.

A Tanácsköztársaság vezetőinek Kun Bélához közel álló tagjai új forradalmi harcmodort, a politikai erőszak agresszívabb, központilag irányított változatát gyakorolták. Az egyéni kezdeményezés háttérbe szorult, átadva helyét egy professzionális csapatmunkának. Korvin vezetési tehetsége az illegális szervezkedések kapcsán korán megmutatkozott. Jól értett a párton belüli és a belügyi konspirációhoz. Ismerte a konspirációk világát, tisztában volt a titkos szervezkedések, röpiratszórások és egyéb illegális akciók szabályaival. A Forradalmi Kormányzótanács kommunista népbiztosai ennek tudtával tették meg rendőrfőnököknek. A kialakuló belügyi csoport a Cseka magyar megfelelője volt, bár a vezetői csak az itthoni forradalmi mozgalomban vettek részt. Oroszországi „terror-tapasztalattal” nem rendelkeztek. Az osztály állománya jórészt egyszerű szakszervezeti tagokból verbuválódott. Az előadás utolsó része azok a kérdések körül forogtak, amik máig is viták tárgyai. „Szörnyeteg” volt-e Korvin Ottó, vagy egyszerűen csak egy erőszakszervezet szakembere, egy végrehajtó?

Takács Tibor (ÁBTL) *Szamuely, az erőszakos. Egy forradalmár képe az ellenforradalomban* című előadásának fő kérdése az volt, hogy miként vált Szamuely Tibor az ellenforradalmi rezsim alapító mítoszának negatív szereplőjévé. Szamuely Tibor nemcsak beszélt az ellenséggel szembeni kíméletlen harc fontosságáról, hanem a gyakorlatba is átültette azt. Személyesen vállalt szerepet több ellenforradalmi megmozdulás leverésében, és a rögtönítélő törvényszék elnökeként, azaz hivatalos minőségében több tucat halálos ítéletet szabott ki. Az ellenforradalom Szamuely áldozatainak ténylegesen nagy, ugyanakkor előszeretettel eltúlzott száma mellett nagy hangsúlyt fektetett az általa elrendelt kivégzések lefolytatásának, a meggyilkoltak és családtagja-

ik szenvedésének részletekbe menő, naturalisztikus leírására is. A kommün végóráiban Szamuely állítólag arra készült, hogy a mérsékeltbb elemek félreállításával egy még keményebb diktatúrát vezet be, és tömeges vérengzést tervezett a rendszer fenntartása érdekében.

Az előadás Szamuely személye mellett a korszak definiálásának problematikájára tért ki. Az előadó véleménye szerint az „ellenforradalom” kifejezés alatt bizonyos értelemben nemcsak egy korszak értendő, hanem egy polgári diskurzus. A ma használatos gondolataink a tárgyalt személyről is végül már az 1919 és 1945 között időszakban megszületnek. Az előadás a példák mentén tárgyalva próbálta meghatározni, hogy az ellenforradalom rendszere milyen elemeket tartott beilleszthetőnek egy általa igaznak tekintett történetbe. Szamuelyról kialakított kép sokkal többet elárul a létrehozóiról, mint magáról Szamuelyról.

Paksa Rudolf (MTA BTK Történettudományi Intézet) *A fehérterror „logikája”* címet viselő előadásában az 1919. augusztus végi fonyódi eseményekkel foglalkozott. A történet szereplőinek elemzésével az áldozat és az elkövetők a hallgatóság által is jól ismert kliséit próbálta árnyalni. Az esetek közül a balatoni gyilkosságok voltak a legbeszédesebbek. Prónay Pál egyik tiszti különítményét Fonyódra küldte, ahol elfogták Tószegi-Freund Albertet, rokonát és jószágigazgatóját, Gráner Albertet, Hamburger Ede kereskedőt. A faluból három parasztleány másnap az összehívott fonyódiak előtt felakasztotta őket. Az esetet a faluban tartózkodó tisztek később úgy terjesztették el, mintha az akasztás népakarat spontán megnyilvánulása lett volna. A korabeli sajtóban megjelent cikkek a „fonyódi vérengzés”-ként emlegették az esetet. Nyolc katonatiszt bevonult a csendőrlaktanya udvarára, ahol a tömlőcből ütlegelések közepette kivonszolták Gránert, aztán Tószegit, majd Hamburgert. Ekkor érkezett meg Tószegi felesége, aki férjét még élve, de már rossz egészségi állapotban látta. Az az ág, amire fel akarták akasztani Tószegit, letört. Dróttal rögzítették, így már végre tudták hajtani a kivégzést. A feleség a csendőrlaktanyából nézte végig a jelenetet. Megpróbált könyörögni a férje életéért, de sem Horthy általa kieszközölt parancsa, sem az időközben megérkezett kormánybiztos távirata nem tudott segíteni. Még aznap este kidobolták a faluban, hogy a Vámos-féle villából a zsidók elmenekültek, a nép menjen oda, és vigyen el mindent. Mindezen események után egy héttel újabb tiszti csapat érkezett a faluba, és a Zichy-uradalomban szálltak meg. Magukkal hoztak egy zsidó vallású idős embert és kocsin két eszméletlenül vert fiatalabb férfit a közeli Lengyeltótiból. Szándékuk hasonló volt az augusztus végihez, azonban a fonyódiak nem voltak hajlandók újra asszisztálni a tettükhöz, így a „népítélet” elmaradt. Az idős férfit éjszaka a Balatonba lötték, a két fiatalabbat pedig Balatonmária felé haladva a mocsárba ölték.

A konferencia lezárásaként kérdéseket tehetek fel a hallgatók. A kérdések egy jelentékeny része eleinte Hatos Pál előadásához szólt. A válasz után kialakuló beszélgetés az 1918-as átmenet politikai dilemmáit érintette, és kevésbé az előadó történeti kutatásaira reagált. A Varga Krisztiánhoz intézett kérdések Korvin Ottó életrajzának

politikai és morális szemléletéről szóltak. Végül egy hosszabb diskurzus alakult ki a Dévavári Zoltán előadásán elhangzott erőszak-eseményekkel kapcsolatban, kitekintve a magyarok által később elkövetett cselekményekre. A konferencia által tárgyalt időszak erőszak-történeti nézőpontból való megközelítése mindenképpen izgalmas kérdéseket vetett fel, s külön érdeme volt az előadásoknak nemcsak modern szemléletük, hanem hogy számos olyan tény, adatot mutattak be és történetet mondtak el, amelyek a szélesebb társadalmi közvélemény előtt bizton állíthatjuk, hogy ismeretlenek. Éppen ezért bízunk benne, hogy az előadások írott változata is nemsokára a nyilvánosság elé kerül.

Violence without borders. Terror: 1918–1919. Revolutionaries, Counter-revolutionaries, Occupiers. 22 November, 2018. Historical Archives of the Hungarian State Security, Budapest. (A conference review)

The conference, which was dedicated to explore the history of violence in the transitional years of 1918-1919 was co-organized by the Historical Archives of the Hungarian State Security and the History of Violence Workgroup. Each lecture dealt with the deeds committed by both the actual law enforcement bodies and the spontaneous actions of the citizens. The conduct of the masses differed from region to region. These unknown actions pose new questions for the historical inquiry. Masses were not moderated by either military, or police control. Regarding the history of the lost territories of Hungary in the aftermath of World War I, new enemy groups emerged within the minorities. The problem of statehood in connection with Transylvania and Novi Sad met the new local conflicts, which caused violence many times. Two lectures were also dedicated to analyse the activity of Otto Korvin and Tibor Szamuely.